Dr. Emine Sonnur Özcan

TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi

GÖBEKLİ TEPE

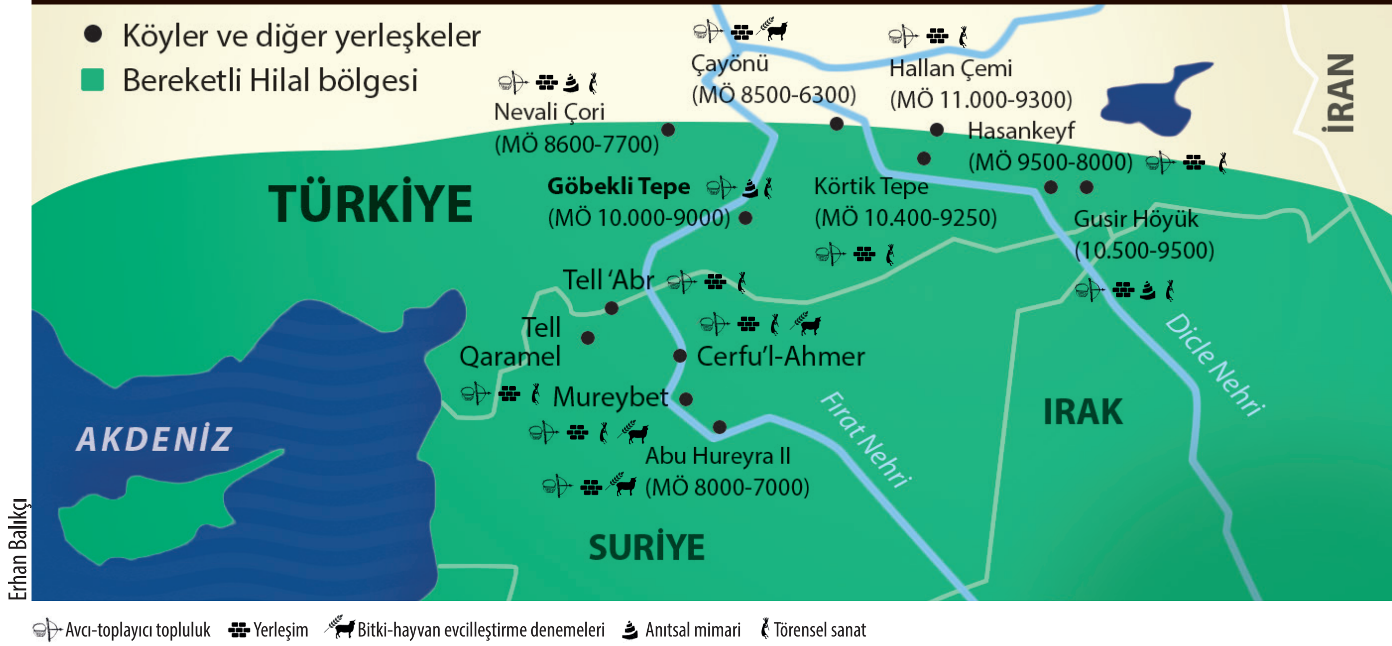
Dünyanın En Eski ve En Büyük Tapınma Alanı

Son yirmi yılın en önemli arkeolojik keşfi sayılabilecek Göbekli Tepe, kulağımızdaki "medeniyetler beşiği Anadolu" tanımlamasına uygun olarak insanlığın medeniyet ve dinler tarihinin yeniden yazılmasına sebep oluyor. Urfa yakınlarındaki Göbekli Tepe'de yapılan kazılarla, yalnızca dünyanın bilinen en eski ve en büyük kutsal alanı gün yüzüne çıkarılmış olmadı. Aynı zamanda, anıtsal inşa ile tapınma amaçlı sosyal örgütlenme ve işbölümü, tarımın ve hayvan evcilleştirmenin doğuşundan önceye çekilmiş oldu.

2014 yılı, Göbekli Tepe'de başlayan arkeolojik araştırmaların yirminci yılı. Doğrusu, 20 yıldır elde edilen arkeolojik veriler olmasaydı, Buzul Çağı (Pleistosen) sonrası avcı-toplayıcı insanların anıtsal yapılar inşa ettiği ancak öngörüden öteye gitmeyen ifadelerle ileri sürülebilirdi. Nitekim Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı işbirliğiyle yürütülen Göbekli Tepe Kazıları'nın Başkanı Klaus Schmidt'e göre, Yukarı Mezopotamya'da Dicle ve Fırat havzalarında yapılan arkeolojik kazılar, insanlığın eski tarihine ilişkin olarak, Buzul Çağı'ndan Buzul Çağı Sonrası'na (Holosen) geçişin bilinmeyen ve beklenmedik parçalarını açığa çıkardı.

Aslında Şanlıurfa yakınlarındaki Nevali Çori'de Atatürk Barajı'nın yapımı nedeniyle 1983'te başlayan arkeolojik kurtarma kazısıyla Yenitaş Devri (Neolitik) kuramlarındaki değişikliğin ipuçları ortaya çıkmaya başlamıştı. Ardından Batman Barajı yapımı nedeniyle 1990'da başlayan Hallan Çemi arkeolojik kurtarma kazısı ve 1995'te Göbekli Tepe'de başlayan arkeolojik kazılarla keşfedilen çember biçimli anıtsal yapılar, insanlık tarihinin bu önemli geçiş dönemine yepyeni bir bakış açısı kazandırdı.

Ön Asya'da Çanak-Çömleksiz Yenitaş Çağı Yerleşimleri

Göbekli Tepe öncesinin hâkim Yenitaş Devri kuramları, 20. yüzyıl başlarında Mısır ve Güney Mezopotamya'da, ortalarında ise Bereketli Hilal'in (Irak'ın güneyinden İran, Suriye ve Türkiye'nin güneydoğusuna, oradan Ürdün, Filistin ve Lübnan'a doğru kıvrılan bölge) güneybatı ucunda (Eriha, Filistin, MÖ 10.000) ve Kuzey Mezopotamya'da (Cermo Kalesi, Kerkük, MÖ 7000-6000) yapılan kazılardaki bulgulara göre ortaya koyuluyordu. Ancak buralardan elde edilen bulgulara göre ileri sürülen kuramların hiç biri, tarım yapmayan avcı-toplayıcı insanların tapınma motivasyonuyla organize olup anıtsal yapılar inşa edebileceğini ortaya koymaya yetmiyordu. Hatta bunlar arasında en yaygını sayılan Vaha Kuramı'nın sahibi, Avustralyalı Marksist Arkeolog Gordon V. Childe (1892-1957) *Kendini Yaratan İnsan* isimli kitabında Yenitaş Devri'ne ait bir siyasetten ve dinden söz etmeye gerek olmadığını, böyle bir düşünsel seviyenin ve örgütlenmenin hiç var olmadığının dahi ileri sürülebileceğini söylüyordu. Childe'a göre sosyal organizasyon ancak tarım yapılmaya başlanmasıyla ve şehirlerde oluşabilirdi. Şehirlerdeki işbölümü, uzmanlaşma ve sanatın ortaya çıkması sonucu dikilen anıt ve kamu binaları, tarımdaki üretim fazlasını sembolize ediyordu.

Childe, Robert J. Brainword (1907-2003) ve başka bilim insanlarının akıllarından dahi geçmediğini anladığımız avcı-toplayıcı toplulukların anıtsal yapı inşa etmeleri, Göbekli Tepe'de 1995 yılından bu yana yürütülen kazılarda ortaya çıkan yapılarla yakın dönemin akademik ve popüler gündemine oturmuş oldu.

Göbekli Tepe yaklaşık on yıldır ulusal ve uluslararası akademi, medya, kamu ve özel sektör kurumlarının yayımladığı ve desteklediği makale, tanıtıcı film ve sergi faaliyetleriyle dünyadaki en dikkat çekici Yenitaş Devri yerleşimlerden biri haline geldi. Mimarisi ve sanatıyla, yüksek seviyede bir anıtsal nitelik taşıyan Göbekli Tepe'yi günde ortalama 1000 kişi ziyaret ediyor.

TARİHSEL DÖNEM	GÜNEYBATI ASYA'DAKİ ANA KÜLTÜRLER	ANADOLU'DAKİ ÖNEMLİ YERLEŞİMLER	TARİHLENDİRME (MÖ)
Geç Yenitaş Devri (Neolitik)	Çanak-Çömlekli Yenitaş Devri Çanak-Çömleksiz Yenitaş Devri B-C	Çatalhöyük (Konya), Salat Camii Yanı (Diyarbakır)* Çayönü (Ergani), Nevali Çori (Urfa)	6200-6900 6900-8800
Erken Yenitaş Devri	Çanak-Çömleksiz Yenitaş Devri A	Çayönü, Göbekli Tepe (Urfa); Körtik Tepe*, Demirköy (Diyarbakır)*; Gusir Höyük (Siirt)*; Hallan Çemi*, Hasan Keyf Höyük (Batman)*	8800-10.200
Geç Ortataş Devri (Mezolitik)	Natufyan	Direkli Mağarası (Kahraman Maraş)	10.200-13.000
Ortataş Devri	Geometrik Kebaran	Karain Mağarası (Antalya)	13.000-15.000
Erken Ortataş Devri	Kebaran	Öküzini Mağarası (Antalya)	15.000-23.000
Geç Taş Devri (Paleolitik)	Ahmeriyan	Üçağızlı Mağarası (Samandağ) Karain Mağarası	23.000-45.000
Taş Devri	Musteriyan	Karain	45.000-250.000

Kaynak: Schmidt, K., Anatolia A Companion to the Archaelogy of Ancient Near East, Blackwell Pub. Ltd, s. 144-160, 2012. (Tablo üzerindeki *işaretli arkeolojik alanlar tarafımızca eklenmiştir.)

Alçak kabartma tarzında kazınmış yaban eşeği ve ceylan figürü, Göbekli Tepe

Göbekli Tepe'deki merkezi dikili T taşlar, insan boyundan kat kat uzun

Klaus Schmidt, Göbekli Tepe'de bugüne kadar yapılan kazılarda herhangi bir eve rastlanmadığını ve dolayısıyla buranın dünyevi bir mekân değil sadece kutsal bir bölge olduğunu söylüyor. Öte yandan kalabalık toplulukların bir araya geldiği bir buluşma bölgesi olarak Göbekli Tepe'nin -tıpkı milattan önceki binyıllarda Kudüs'te ve İslam öncesi ve sonrası dönemlerde Mekke'de olduğu gibi- tapınma dışında büyük şölenler ve festivallere de sahne olduğu ileri sürülüyor. Bu bağlamda Göbekli Tepe'nin bilim, sanat ve kültürün yanı sıra kültür tarımının başlangıcını ve yerleşik hayata geçiş sürecini de tetiklemiş olabileceğine dair yepyeni bir anlayış gelişiyor.

12.000 Yıl Öncesinde İnşa Edilen Dini Yerleşke

Dünyanın bilinen en eski ve en büyük tapınak yerleşkesi Göbekli Tepe'nin kazı alanı Şanlıurfa'ya 18 kilometre, en yakın köy Örencik'e ise 1,5 kilometre uzakta. Kazı alanında üç ayrı katman bulunuyor.

C. M. Özcan

Yüksek kabartma tarzında kazınmış yırtıcı figürü, Göbekli Tepe

Birinci katman doğal ve doldurma taş-toprak, ikinci ve üçüncü katmanlar ise tapınak buluntularının yer aldığı bölümler. Göbekli Tepe'yi alttaki iki katmanda bulunan T biçimli dikili taşlar simgeliyor. Çok uzak mesafelerden dahi görülebilen bir tepe üzerinde inşa edilen kutsal alanın katmanları 15 metre yüksekliğe ulaşıyor. Göbekli Tepe'nin kazı alanı ise 90 dönümlük dev bir alan (12 futbol sahasından biraz büyük) kaplıyor.

Alttaki en eski üçüncü katmandaki dikili taşlar yaklaşık olarak MÖ 11.000-10.000'e, üstteki daha yeni olan ikinci katman ise MÖ 9000-8000'e tarihlendirildi. Kuzey Mezopotamya için bu tarihsel dönemler Buzul Çağı sonrasındaki Çanak-Çömleksiz Yenitaş Devri'nin iki aşamasına (A ve B) ait. İlk aşamada insanlar yabani tahıl topluyor ve avcılık yapıyordu.

Göbekli Tepe'nin tepe oluşmasında, tapınak katmanları dışında, doldurma toprak yığınları etkili olmuş. Çemberimsi anıtsal yapılar MÖ 8000 civarında bilinemeyen bir sebeple terk edilirken, bilinçli ve hızlı bir şekilde içinde her büyüklükte taş, alet parçaları, hayvan kemikleri olan toprakla doldurulup kapatılmış.

Görüntüleme teknolojisinin gelişmesi, Göbekli Tepe'deki tüm arkeolojik buluntuların durumu hakkında kayda değer veriler sağladı. 2003 yılında yeraltını gözlemleyebilen bir radarla yapılan taramalarda Göbekli Tepe'nin tümüne yayılmış ve tamamen yığma toprak altında en az 20 çemberimsi yapı daha olduğu ortaya koyuldu.

G. Kahveci

Göbekli Tepe kazı alanının yaklaşık 2 kilometre uzağındaki kireç taşı ocaklarının bulunduğu arazi

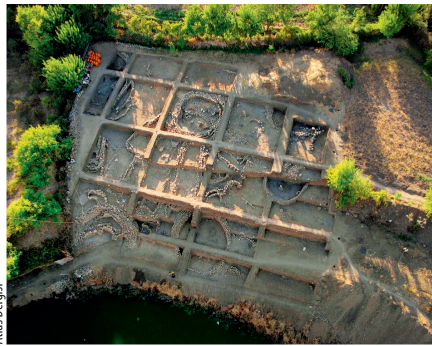

http://kortiktepe.com/
Körtik Tepe, Diyarbakır

http://www.mom.fr/IMG/jpg/Jerf.jpg
Cerfu'l-Ahmer, Suriye

Radyokarbon Ölçümleri

Bilindiği gibi radyokarbon ölçümü organik kalıntılar üzerinde yapılabiliyor. Ancak iklim koşulları nedeniyle Göbekli Tepe'de kolajen içeren bitki kalıntılarına nadiren rastlanabiliyor. Bu sebeple ilk radyokarbon ölçümleri 2010 yılında, D çemberinin çeper duvarlarındaki balçık sıvada bulunan karbon tortuları ile hayvan dişlerindeki besin kalıntıları üzerinde yapılabildi.

Kazı ekibine göre, 2011 yılı radyokarbon ölçümleri için şanslı bir yıldı. Çünkü kalıcı koruma çatısı inşa edilirken kazılan temelde, ilk kez zengin bitkisel kalıntılar içeren tortular keşfedildi. Gelen sonuçlarla, III. tabakadaki büyük çemberlerin MÖ 10.000'li, II. tabakadaki dikdörtgen ve kare yapıların ise MÖ 9000'li yıllarda yapıldığı ortaya çıktı.

Atlas Dergisi
Gusir Höyük, Siirt

Çemberlerin ve T Taşların Yapısal Özellikleri

Çemberimsi yapılar, Buzul Çağı'nın ardından mağaralardan çıkıp dışarıda geçici ya da kalıcı barınak inşa eden insanın Yenitaş Devri'nin ikinci aşamasına kadar (aşağı yukarı MÖ 12.000'lerden sonra) geliştirdiği tipik mimari tarz olarak ifade edilebilir. Nitekim Gusir Höyük, Körtiktepe, Çayönü, Hasan Keyf Höyük, Hallan Çemi ve Filistin'deki Eriha gibi erken dönem Yenitaş Devri yerleşimlerin ilk katmanlarını yuvarlak planlı meskenler oluşturmuştur.

Göbekli Tepe'deki çemberimsi anıtsal yapılar keşfedilme sırasına göre A-B-C-D-E-F-G-H harfleriyle isimlendirilmiş. Çemberlerin çapları 10 ile 20 metre arasında değişiyor ve ortalarında birbirine paralel iki büyük T taş dikili.

Çemberimsi yapıyı oluşturan taş örgü duvarlar arasında, duvarla desteklenmiş ve belli aralıklarla sıralanmış yine T biçimli fakat daha küçük dikili taşlar var. Bunların sayısı 10-12 kadar. Çemberler arasında en büyüğü D Çemberi.

K. Schmidt, © DAI
Üzerine çeşitli hayvan kabartmaları işlenmiş dikili taş, Göbekli Tepe

T biçimli taşlar yekpare kireç taşından yontulmuş ya da kesilmiş. Taşların kesildiği kireçtaşı ocakları tüm platoya yayılmış ve sit alanının içine alınmış durumda. Göbekli Tepe sit alanı 2012 yılında kazı ekibi tarafından 6,5 kilometre uzunluğunda tel örgü ile çevrildi. Taş ocakları Göbekli Tepe'nin yaklaşık 1-2 kilometre uzağında. Bugün de arazide kesimi başarısız olmuş bazı T taşlar gözlenebiliyor.

Tonlarca ağırlıktaki T taşların, taş ocağından Göbekli Tepe'ye nasıl taşınabildiği konusunda değişik görüşler ileri sürülse de konunun tam olarak aydınlatılması henüz mümkün görünmüyor.

Göbekli Tepe'nin iki katmanında da T taşlar var. Ancak T taşların II. ve III. katmanlarda dikildiği mekânların biçimi ve taşların büyüklükleri birbirinden farklı. Daha eski olan, alttaki yani III. katmandaki gösterişli anıtsal mekânlar çemberimsi ve büyükken, daha yeni olan ve üstteki yani II. katmandaki dikdörtgen ve kare planlı anıtsal yapılar daha küçük ve çok daha gösterişsiz.

Bugüne kadar her iki katmanda 100'den fazla dikili T taş ortaya çıkarıldı. Bunların iki katmana dağılım oranı yaklaşık yarı yarıya.

III. katmandaki T taşların yüksekliği 3,5-5 metreye varıyor. Şimdiye kadar bu eski katmanda yapılan kazılarla sayısı sekize varan anıtsal çemberlerin neredeyse hepsinde çok sayıda dikili T taş var. II. katmandaki T taşlar ise önceki katmandakilere göre daha kısa ve küçük: Boyları yaklaşık 1,5 m. Ortaya çıkarılmış olan kare planlı mekânların sayısının, çember biçimlilere göre çok daha fazla olmasına karşın (en az üç kat fazla) içlerinde ya çoğunlukla sadece iki küçük merkezi T taş var ya da hiç dikili T taş yok.

30_39_gobekli_tepe_temmuz.indd 34 27.06.2014 09:08

N. Becker, © DAI

Üzerine kazınan kemer ve hayvan postundan peştamalı ile D Çemberi'nin merkezindeki insan biçimli iki dikili taştan biri. Altındaki kaidenin kenarını bir dizi yüksek kabartma ördek süslüyor. (Göbekli Tepe)

N. Becker, © DAI

Göbekli Tepe'deki ana kazı alanının görüntüsü. Öndeki D çemberi en geniş ve en iyi korunmuş olan bölge.

Anadolu coğrafyasında bulunan dikili T taşlarla ilk kez Urfa yakınlarındaki Nevali Çori'de karşılaşıldı.1993'te Atatürk Barajı'nın suları altında kalan Nevali Çori'de 1980'lerde arkeolojik kurtarma kazıları yapılmıştı. Ortaya çıkarılan kireçtaşından kesilmiş, T biçimli dikili taşların üzerlerindeki insan figürleri Taş Devri sonları insanının dünyasına, daha önceden bilinmeyen ve hiç beklenmedik bir pencere açmıştı. Nevali Çori'yi halen kazıları devam eden ve MÖ 11.500-10.000'lere tarihlendirilen Gusir Höyük ve Hasan Keyf Höyük'teki dikili taşların keşfi izledi. Nevali Çori ve Göbekli Tepe yakınlarında, altta T taş olduğu toprak yüzeyinden dahi görülebilen dört yerleşim daha var: Sefer Tepe, Karahan Tepe, Hamzan Tepe ve Taşlı Tepe. Fakat buralarda henüz kazı yapılmadı.

Dikili T Taşların Anlattıkları

Göbeki Tepe'deki dikili T taşların çoğunda yarı kabartma (rölyef) hayvan resimleri yer alıyor. Sürüngen tilki ve yaban domuzu en çok resmedilmiş türler. Ama başka hayvanlar da resmedilmiş: Örneğin yaban sığırı, yaban eşeği, yaban koyunu, alageyik, turna, ördek, akbaba. Tüm bu türler doğadakine uygun olarak resmedilmiş ve av hayvanı bakımından zengin bölgenin arkeo-faunasıyla örtüşüyor.

T taşlarda hayvan kabartmalarının yanı sıra H şekli, hilal, halka motifleri ve zıtlık ifade eden çizgiler gibi soyut semboller de var.

T taşlara kazınmış iki insan kabartması da bulundu. Bunlardan biri başsız bir erkek figürü. İkincisi ise uzun boyunlu, uzun başlı, ayakta duran bir insan. Bu figürün hemen yukarısında kuyruğu kıvrılmış küçük bir köpek resmedilmiş.

Merkezdeki dikili T taşlar, üzerlerine kollar ve eller çizildiği için antropomorfik (antropomorfik) olarak değerlendiriliyor. Kazı Başkanı Schmidt'e göre bunlar "insanımsı varlıkların taştan heykelleri". Baş T biçimli taşların tepesindeki yatay taşla, vücut ise dikili taşın uzun gövdesiyle temsil edilmiş.

Göbekli Tepe Sit Alanı'nın havadan çekilmiş fotoğrafı

Schmidt, T taşların insan biçimli yapısının ve motiflerin sembolik olmasının bilinçli bir seçim olduğunu söylüyor. Çünkü taşların üzerindeki diğer kabartmalar ve bulunan taştan heykeller, bunları yapan sanatçıların dilediklerinde doğala uygun tasarım yapabildiğini gösteriyor. Öte yandan bu soyut T heykeller, Şanlıurfa'da bulunan "Balıklıgöl Adamı"ndan da farklı.

Güneydoğu Anadolu bölgesindeki kazılarda çıkarılan dikili T taşlar, mevcut sembollerin ortak bir inanç sistemine bağlı olduğunu da delillendiriyor. Yapılan incelemelerde yılan, akrep, dört ayaklı yabani hayvanlar ve kuş motiflerinin çoğunun ortak olduğu görülmüş. Aynı şekilde, ortak bir Taş Devri (Paleolitik) sanatı ve sembolizmi de söz konusu olmalı. Dolayısıyla bu bölgedeki din, bilim, sanat ve sosyal sistemler kültür tarımı aracılığıyla değil çok daha önce gelişti ve zaman içinde kültür tarımını yarattı denebilir.

Göbekli Tepe'de Ana Tanrıça ve Dişi Figürü Yok

Göbekli Tepe'deki çemberlerin ortasında bulunan dikili T taş çiftine önemli bir rol yüklenmiş olmalı. D Çemberi'ndeki merkezi iki taşın 2009'da bütünüyle ortaya çıkarılmasının ardından bu taşların kadın erkek ikiliğini sembolize ettiği fikri neredeyse tamamen çürütüldü. Çünkü o zamana kadar taşlar üzerinde sadece kolların resmedildiği düz çizgili kabartmalar gözlenmişti. Gövdenin toprağa gömülü alt kısmının da gün yüzüne çıkarılmasıyla eller, parmaklar ve çok daha önemlisi süslü ve tokalı kemerler ile kemerlerin altından sarkan hayvan postundan peştamallar görünür hale geldi.

Kemerin altından sarkan peştamallar genital bölgeyi kapatıyor, ancak figürler büyük ihtimalle erkekleri sembolize ediyor, çünkü Çanak-Çömleksiz Yenitaş Devri'ne ait kemerli toprak figürlerin hiçbir zaman kadın olmadığı biliniyor.

Göbekli Tepe'de tek bir istisna dışında dişi figüre -insan ya da hayvan- rastlanmadı. Tek dişi figürü ise dikili taşlar arasındaki yassı bir taşın üzerine, kabartma değil de kazıma çizgilerle resmedilmiş. Yapıların özgün dekorasyonunun bir parçası gibi durmayan bu figür daha çok duvar resmine benziyor.

Dişi figürlerine yer verilmeyen Göbekli Tepe'de ana tanrıça kültü de yok. Oysa aynı çağa ait sayılabilecek Nevali Çori'de bulunan yüzlerce insan biçimli kil heykelcikten yaklaşık yarısı kadın, yarısı erkek. Schmidt'e göre bu durum, iki yerleşimin işlev farkına işaret ediyor olmalı. Nevali Çori'deki mekânlarda bulunan kilden heykelcikler günlük hayatla ilişkiliyken, Göbekli Tepe'deki tapınaklar muhtemelen cenaze gelenekleriyle ilgiliydi. Bununla beraber her iki yerleşimde de bulunan taş figürlerde ortak sembolik motifler de var. Nevali Çori'deki küçük taş heykellerin üzerindeki bazı motifler Göbekli Tepe'deki büyük taş heykellere kazınan kabartmalardaki desenleri yansıtıyor.

İnsan Biçimli T Heykeller Kimleri Temsil Ediyordu?

Klaus Schmidt yüzleri olmayan bu T heykellerin, başka bir dünyaya ait oldukları düşünülerek inşa edilmiş olabileceğini söylüyor ve bir başka tez daha ileri sürüyor. Buna göre, çemberlerdeki bütün T biçimli dikilitaşlar güçlü ve önemli insanları temsil ediyor olabilir. Ancak merkeze dikilen çift taş, diğerlerine göre daha uzun ve yüzeyi çeşitli tarzlarda dekore edilmiş. T yontu çiftin yanındaki, onları çevreleyen ve üzeri motifsiz dikili taşlar da kutsal çemberin koruyucuları olabilir.

C. M. Özcan

Dikili taşlardan birinin üzerine kazınmış yaban domuzu rölyefi, Göbekli Tepe

C. M. Özcan

Dikili taşlardan biri üzerine kazınmış tilki rölyefi, Göbekli Tepe

Bir çemberin zemininde rastlanan giriş kapısı tarzındaki platform, Göbekli Tepe

Sırık Totemler

Son yıllarda bulunan kireçtaşından sırık parçası tipindeki bir totem, Göbekli Tepe'de dikili T taşlardan başka tarzlarda da heykeller olduğunu gösterdi. Bu totem kutsal alanın üst tabakasında, kare bir odanın duvarının içine yerleştirilmiş halde keşfedildi. Uzunluğu 192 cm, çapı 30 cm olan sırık totem Nevali Çori'de ve Adıyaman'daki Kilisik köyünde bulunan sırık totemlere benziyor.

Teker Boncuklar ve Düğmeler

Göbekli Tepe'de sıkça rastlanan teker biçimindeki boncuklar ve düğmeler sadece birkaç Erken Yenitaş Devri yerleşimde görüldü. Klaus Schmidt'e göre az olmaları, küçük bir elit grup tarafından kullanıldıklarını akla getiriyor. Bu durum dîni merkez ve tören alanlarıyla da ilişkili olabilir, çünkü düğme ve boncuklara sadece Göbekli Tepe, Çayönü ve Nevali Çori'de rastlandı. Bu yerleşimlerde tapınaklar bulunuyordu.

Dev Teknelerin Çağrıştırdıkları

Göbekli Tepe'de, kazıların başladığı 1995'ten 2013 yılına kadar toplam 7 adet tekneyi andıran çok büyük kap çıkartıldı. Yekpare kireçtaşından yontulmuş kapların birim kapasitesi 240 litreye kadar çıkıyor. Yapılan araştırmalarda yiyecek üretiminde kullanıldığı ortaya koyulan kaplar bölgenin bir tapınak yerleşkesi olmanın yanı sıra insanları bir araya toplayan bir şölen ya da festival alanı olabileceğini de düşündürüyor.

Kuzey Mezopotamya bölgesinde yapılan kazılarda, hemen hemen tüm Çanak-Çömleksiz Yenitaş Devri yerleşimde (Çayönü, Nevali Çori, Hallan Çemi, Körtik Tepe, Cerfu'l-Ahmer, Tell Qaramel, Tell Abr) ortak alanlar yani meydanlar gün yüzüne çıkarıldı. Toplumsal ve dini tören amaçlı kullanıldığı düşünülen bu alanlar, aynı zamanda şölen geleneğine de işaret ediyor.

Şu anda Batman Barajı'nın suları altında bulunan dünyanın en eski köylerinden Hallan Çemi'de yapılan kurtarma kazıları sonucunda Taş Devri sonunda ve Yenitaş Devri başlarında yaşamış toplulukların bir araya gelmesinde, şölenlerin büyük rol oynadığı düşünülmüştü. Çünkü Hallan Çemi'de yerleşen avcı-toplayıcı topluluğun meskenlerinin ortasındaki meydanda, çok miktarda hayvan kemiği ve ateşin çatlattığı taşlar vardı.

Körtik Tepe'de bulunan iki taş kapta tespit edilen tartarik asit kalıntısı da üzüm şarabı yapımına işaret ediyordu. Sonrasında Göbekli Tepe'deki kireçtaşı teknelerde yapılan kimyasal analiz sonucunda oksalik asit tuzu kalıntıları tespit edildi. Bu asit türü tahılların suda bekletilmesi, ezilmesi ve mayalandırılmasıyla oluşuyor. Dolayısıyla bu teknelerin içinde Göbekli Tepe'de toplanan insanların şölenlerde ya da dîni törenlerde tüketmesi amacıyla, mayalanmış tahıldan yapılmış bulamaçlar ya da tahıl içecekleri hazırlanmış olabilir.

Bu kuramı destekler biçimde, Göbekli Tepe'de bulunan teknelerin birinin dibinde bir yaban eşeğine ait kürek kemiği bulundu. Suriye'deki Tell 'Abr'da, kamu binası olarak kullanıldığı düşünülen yapının tabanındaki beş büyük kireç taşı tekneden birinin içinde de benzer bir kemik bulunmuştu. Kemiklerin, teknelerdeki malzemeleri karıştırmak ya da köpük almakta kullanıldığı düşünüldü.

Yiyecek üretiminin doğuşu Çanak-Çömleksiz Yenitaş Devri'ndeki geçim şartlarına yönelik bir dizi yenileşme ve uyumlanma getirmiş olmalı. Bilim insanları yukarıdaki ve benzeri arkeolojik bulgulardan yola çıkarak, şölenlerin veya dini törenlerin hayvanları evcilleştirme ve bitkileri kültüre alma ihtiyacı yarattığı görüşünde; çünkü şölenler ve dini törenler çok miktarda besinin depolanmasını gerektiriyordu.

K. Schmidt, © DAI

C Çemberi yakınında bulunan bir yaban domuzu heykeli ve yuvarlak taş plakalar

Göbekli Tepe'de Karacadağ Yabani Buğdayı mı Tüketiliyordu?

Göbekli Tepe yakınlarındaki Karacadağ'ın Diyarbakır'a bakan yüzünde yetişen yabani buğdayın Bereketli Hilal bölgesinden alınan 338 kültür buğdayı türünün atası ve dolayısıyla dünyanın bilinen en eski buğdayı olduğu, yapılan genetik analizler sonucunda ortaya çıkmıştı (1997).

2012 yılında Göbekli Tepe'deki C ve D çemberlerinde kömürleşmiş bitki kalıntıları bulundu. Henüz bunlarla ilgili ayrıntılı bilgimiz yok, ancak eğer aralarında buğday kalıntısı varsa büyük ihtimalle Karacadağ'ın yabani kızıl buğdayı olmalı.

<<<

Dünyanın Bilinen İlk Gerçek Boyutlu Heykeli: Balıklıgöl Adamı

"Balıklıgöl Adamı" veya "Urfa Adamı" olarak bilinen kireçtaşı yontu, isminden de anlaşılacağı gibi Urfa'daki meşhur kutsal alan Balıklıgöl'ün yakınında bulundu.

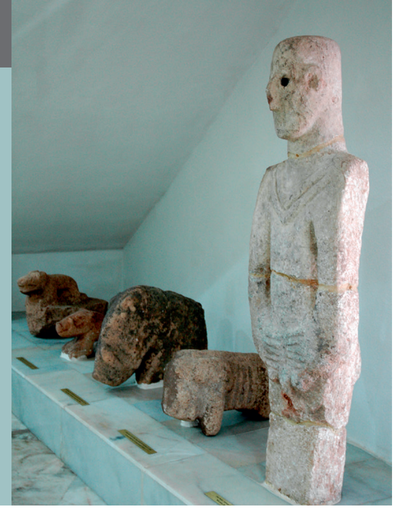
1995 yılında Balıklıgöl'ün hemen kuzey yanındaki bir hafriyat çalışmasında rastlanan bu yekpare heykel kırıktı ve dört parça halindeydi. Boyu yaklaşık 180 santimetre olan Balıklıgöl Adamı -Göbekli Tepe gibi- Çanak-Çömleksiz Yenitaş Devri'ne ve yaklaşık MÖ 10.000'lere tarihlendiriliyor.

Balıklıgöl Adamı'nın derin ve yuvarlak göz oyuklarına obsidyen taşlar yerleştirilmiş. Göğsündeki V biçimli kabartma iki hat ve karnının üzerinde duran elleri, Göbekli Tepe'deki dikili T taşlar üzerindeki kabartma çizgileri hatırlatıyor.

Bilim insanlarına göre heykelin elleriyle tuttuğu belli belirsiz fallusu (erkeklik organı) ise, Göbekli Tepe'deki gibi, dönem insanının yaşamla baş etme çabasında erkek cinsiyetinin baskınlığına işaret ediyor.

Öte yandan, heykelin gövdesinin alt kısmını oluşturan bacaklar ve ayaklar belirgin yontulmamış. Ayrıca heykelin alt ucu konik bir çıkıntı oluşturacak biçiminde yontulmuş. Bu konik uç, heykelin belli bir kaideye sabitlenmesi sağlanarak kolayca dikilmesi için tasarlanmış gibi.

Ulusal ve uluslararası bilim çevrelerinde dünyanın bilinen ilk gerçeğe uygun boyuttaki heykeli olduğu kabul edilen Balıklıgöl Adamı'nın bugüne kadar hemen hemen hiç tanıtılamadığını söylemek durumundayız. Şu anda Şanlı Urfa Müzesi'nin kuytu bir köşesinde sergilenen Balıklıgöl Adamı'nın yakın bir gelecekte hak ettiği sunuşa kavuşacağını bilmek yine de ümit verici. Şanlıurfa'da inşası devam eden ve önümüzdeki aylarda açılacak olan yeni arkeoloji müzesinde Balıklıgöl Adamı'nı sergilemek için özel bir oda ayrılmış durumda.

Balıklıgöl Adamı heykeli, Göbekli Tepe'de bulunan taş heykellerle aynı platform içinde Urfa Müzesi'nde sergileniyor

Göbekli Tepe'de kültüre alınmış bitki izine rastlanmadığı gibi evcilleşmiş hayvan izine de rastlanmadı. Doldurma toprak içinde rastlanan artıklar arasındaki kırık hayvan kemikleri yabani hayvanlara ait. Ayrıca el değirmeni, havan, havan eli gibi aletler de yabani tahıllarla (kırmızı buğday, çavdar, arpa gibi) yiyecek hazırlamada kullanılıyordu.

Göbekli Tepe'yi İnşa Edenlerin Yüksek Bilgi ve Becerileri

1980'li yıllardan günümüze Türkiye'nin güneydoğusunda, tarihi bilinenlerden çok eskiye giden, erken dönem Yenitaş Devri köyleri keşfediliyor, kazılar yapılıyor ve ortaya çıkan şaşırtıcı buluntularla Anadolu'nun, dünya medeniyet tarihinin başlangıcını biçimlendirdiği anlaşılıyor.

Bu bağlamda Göbekli Tepe'nin anıtsal yapısı, bölgedeki Erken Çanak-Çömleksiz Yenitaş Devri kültürünün, avcı-toplayıcılardan beklendiğinin aksine "basit" bir sosyal organizasyonun çok ilerisinde olduğuna şüphe bırakmıyor.

Onlarca ton ağırlıktaki kireç taşlarının taş ocağında kesilmesinin ya da yontularak çıkarılmasının, istenen yere taşınmasının kusursuz bir uzmanlık istediği açık. Ayrıca taştan anıtların teknik bilgi sahibi olmaksızın, örneğin halatla çekmeyi, yuvarlamayı ve kaldıraç kullanmayı bilmeden dikilmesi imkânsız.

Dikili T taşların, yüzeyde kabartma desenler oluşturmak için kusursuz bir hassaslıkta yumuşatılmış olduğunu düşünmek bile tek başına hayranlık uyandırmaya yetiyor. Devasa büyüklükteki bu taşların tüm yüzeylerini kullanarak kabartma motifler tasarlayıp işleyebilmek de son derece incelikli bir sanat eğitimi ve derinlikli bilgi gerektiriyor.

Sonuç olarak, 20 yıldır devam eden ve galiba en az bir yirmi yıl daha devam edecek olan Göbekli Tepe kazıları bizi, ilk büyük ve kalıcı yerleşik topluluklarn doğuşuyla tanıştırdı. Gerçekten de Kuzey Mezopotamya'nın Anadolu sınırları içinde kalan bölgesinde yapılan son kazılar, Geç Buzul Çağı ve Erken Buzul Çağı Sonrası'nın avcı-toplayıcı insanından beklenmeyen bir Erken Yenitaş Devri kültür zenginliğini gün yüzüne çıkarıyor. Yaklaşık olarak MÖ 11.000-9000 arasına tarihlendirilen kalıcı bu Anadolu köyleri dünyanın bilinen ilk yerleşimleri.

Anadolu'nun ve dünyanın bu ilk köyleri yakınında konumlanan, dünyanın bilinen ilk anıtsal tapınak yerleşkesi Göbekli Tepe inanç, bilim, sanat ve sosyolojik anlamda olağanüstü yapısıyla yorumlama yeteneğimizi zorluyor. Kısacası Göbekli Tepe bizi, anılan çağlarda ve belki daha da öncesinde ezber bozan şeyler olduğuna ikna ediyor.

Sadece Taş Devri'ne ait, bilinen 452 arkeolojik alana sahip ülkemizde, gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen binlerce Yenitaş Devri yerleşimi olmalı. Yayımlanan toplu kazı raporlarına bakılırsa, 2000'li yıllardan sonra kayda değer bir arkeolojik çaba gösteriliyor. Bununla beraber tüm dünya kültürlerinin doğum yeri, "medeniyetler beşiği" biricik coğrafya Anadolu'nun, hak ettiği arkeolojik ilgiyi görmesi, yalnızca kültürel zenginlik değil, aynı zamanda üzerinde yaşayan bizlerin ekonomik refahı anlamına gelebilir.

G. Kahveci

Göbekli Tepe kazı alanının üzeri koruma amacıyla geçtiğimiz yıllarda çatıyla kapatıldı.

Teşekkür
Göbekli Tepe Kazı Ekibi - Müzeciler Derneği - ArkeoAtlas - Prof. Dr. Nezih Başgelen

Kaynaklar

- Childe, G., *Kendini Yaratan İnsan*, Varlık Yayınları, 2006.
- Schimdt, K., *Anatolia, A Companion to the Archaelogy of Ancient Near East*, Blackwell, s. 144-160, 2012.
- Dietrich, O., "The Role of Cult and Feasting in the Emergence of Neolithic Communities, New Evidence from Göbekli Tepe", *Antiquity*, Cilt 212, Sayı 86, s. 674-695, 2012.
- Dietrich, O. ve ark., "Önce Kutsal Alanlar Sonra Kentler Kuruldu", *Aktüel Arkeoloji*, s.64-76, Mayıs-Haziran 2011.
- Heun, M. ve ark., "Site of Einkorn Wheat Domestication Identified by DNA Fingerprinting", *Science*, Sayı 278, s. 1312-1314, 1997.
- http://www.dainst.org/en/story/newsletter-goebekli-tepe?ft=all